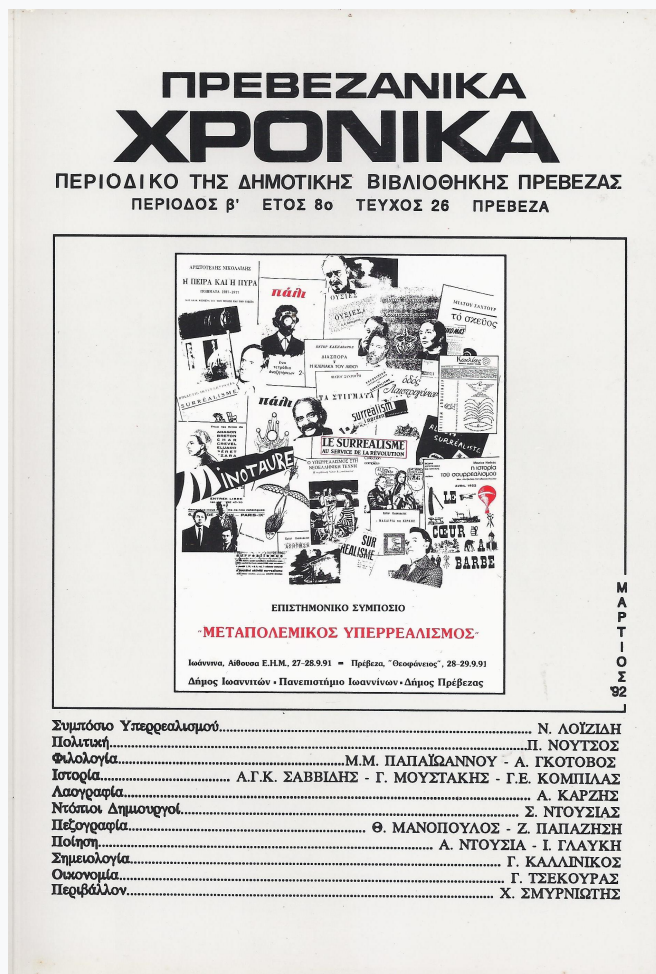

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 26 (1991)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 26 (1991)

Οι άλλοι της σιωπής

Γιάννης Καλλίνικος

Copyright © 2022, Γιάννης Καλλίνικος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλλίνικος Γ. (1991). Οι άλλοι της σιωπής. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (26), 133–139. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/31348>

Οι Άλλοι της Σιωπής

του Γιάννη Καλλίνικου
καθηγητή Επικοινωνίας
πανεπιστημίου Ουσάλα

μετάφραση-επιμέλεια κειμένου:
Σπύρος Σίσκας - Κέλλυ Φέτσιπ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Η αντίληψη ότι οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες έχουν συμβάλει στη γνώση της κοινωνίας και της ανθρώπινης ύπαρξης είναι πλαπά διαδομένη. Λιγότερο γνωστές είναι οι αλλοτριωτικές (alienating) συνέπειες μιας τέτοιας γνώσης. Αλλοτριωτικές γιατί είναι αποτέλεσμα της ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ της κοινωνικής και εσωτερικής ζωής. Πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης και ζωής οριοθετούνται, γίνονται αντικείμενα της αποστασιοποιημένης επιστημονικής παρατήρησης. Αίσθηση και γνώση, βίωμα και διαλογισμός δεν συμβαδίζουν πάντοτε. Η αντίδραση στις αρνητικές συνέπειες ενός τέτοιου προσανατολισμού είναι βέβαια αρκετά παλιές. Οι ρομαντικοί αμφισβήτησαν έντονα, στο πρώτο μισό του προηγούμενου αιώνα, μια τέτοια στάση. Ο Rimbaud κλέυασε την επιστήμη. Το πολύπλευρο πνεύμα του Nietzsche πάλεψε εναγώνια με τέτοιου είδους ερωτήματα. Τα κείμενά του δημιουργούν, ίσως, το διανοητικό αστερισμό από όπου η μεταπολεμική φιλοσοφία και σκέψη θα προσπαθήσει να στοχαστεί τα όρια της επιστημονικής αντικειμενικοποίησης και των φιλοσοφικών και επιστημολογικών της θεμελίων. Μαζί τώρα με την έννοια του αντικειμένου θα αμφισβητηθεί και το άλλο μισό που μια τέτοια έννοια κρυφά σχεδόν προϋποθέτει, δηλαδή το υποκείμενο.

Ο όρος μεταμοντερνισμός έχει συχνά χρησιμοποιηθεί σαν το γενικό σχήμα που περικλείει τις διάφορες εκφάνσεις μιας τέτοιας αμφισβήτησης. Ο όρος είναι σίγουρα ασαφής και αμφισβητούμενος ο ίδιος. Έχει όμως την αξία μιας αντιπαράθεσης με τα πρόσωπα και ιδανικά της μοντερνιστικής περιόδου (κάπως κοντρά οι

τελευταίοι δύο αιώνες) και ενός ορθολογισμού που ακουμπάει πάνω στην αισιοδοξία του Διαφωτισμού. Τα φιλοσοφικά και επιστημολογικά προβλήματα της μεταμοτερνιστικής αμφισβήτησης είναι πολλά. Η σύγχρονη συζήτηση έντονη, ανηφορική, σύνθετη. Δεν έχουμε καμία δυνατότητα να αναφερθούμε σ' αυτή εδώ. Το κείμενο που ακολουθεί είναι παρ' όλα αυτά κατάλληλο να διαβαστεί μέσα στο πνεύμα αυτών των γενικότερων προβληματισμών. Το 1895 ο Freud δημοσίευσε το πρόγραμμα της ψυχανάλυσης. Ένα από τα πιο κρυφά, ιδιωτικά και ευαίσθητα κομμάτια της ανθρώπινης ύπαρξης θα γίνει ανηκείμενο διαλογισμού και παρατήρησης. Έκτοτε η ανθρώπινη έκφραση θα συνδεθεί μέσω της έννοιας της απόθησης με τη σεξουαλικότητα και το σώμα. Με θετικά αλλά και αρνητικά αποτελέσματα. Η ψυχική και πνευματική «ισορροπία» πουλιέται σήμερα, ιδιαίτερα στην Βόρεια Αμερική, όπως περίπου τα μαζικά, πακεταρισμένα προϊόντα του βιομηχανισμού.

« ... νοῆσαι τε, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως, ἔκτυπώματος ἔσεσθαι μέλλοντος ἰδεῖν ποικίλου πάσας ποικιλίας, τοῦτ' αὐτό, ἐν ᾧ ἔκτυπούμενον ἐνίσταται, γένοιτ' ἂν παρασκευασμένον εὔ, πλήν ἄμορφον ὄν ἐκείνων ἀπασῶν τῶν ἰδεῶν, ὅσας μέλλοι δέχεσθαι ποθεν.

... Διό δὴ τὴν τοῦ γεγονότος ὄρατοῦ και πάντως αἰσθητοῦ μητέρα καὶ ὑποδοχὴν μήτε γῆν μήτε ἀέρα μήτε πῦρ μήτε ὕδωρ λέγωμεν, μήτε ὅσα ἐκ τούτων μήτε ἐξ ὧν ταῦτα γέγονεν, ἀλλ' ἀνόρετον εἶδος τι καὶ ἄμορφον, πανδεχές, μεταλαμβάνον δέ ἀπορώτατά πη τοῦ νοητοῦ καὶ δυσαλωτότατον αὐτό λέγοντες οὗ ψευσόμεθα. »

Το παραπάνω κομμάτι, από το διάλογο του Πλάτωνα «Τίμαιος», οδηγεί στη σκέψη ότι η πρόθεση να μιλήσουμε για τη σιωπή, ότι η σιωπή μπορεί να ειπωθεί, είναι ίσως ιδέα που κυφορεί τα στοιχεία γνωσιολογικής βίας. Γιατί ανοίγει το δρόμο πάνω στον οποίο η ομιλία εκδηλώνει την υπεροπική της στάση και μαζί μ' αυτήν την ανικανότητά της να αντιληφθεί τον κόσμο με όρους άλλους από εκείνους που συνεπάγεται το δικό της τετελεσμένο ον: αυτό του αρθρωμένου ήχου. Γιατί θα πρέπει η σιωπή να έχει ή να χρειαστεί φωνή; Μια τέτοια στάση δεν είναι ήδη βίαια, δεν συνεπάγεται την απομάκρυνση από την οντότητα της σιωπής; Η σιωπή της σιωπής φαίνεται να είναι άλλη από τη σιωπή της ομιλίας. Ούτε έχει ούτε χρειάζεται φωνή, δεν υπακούει στο Νόμο του ήχου και της άρθρωσης. Μοιάζει με εκείνη την Πυθαγόρεια πνοή που φυσάει από την άλλη πλευρά των όντων, εμψυχώνοντάς τα, κάνοντάς τα να κινούνται, να επιθυμούν, να ονειρεύονται, να αγαπούν και να πεθαίνουν. Η σιωπή είναι, ίσως, ο ήχος του θανάτου που κυφορεί όμως τη ζωή, η προϋπόθεση της ομιλίας, κάτι ευρύτερο, η μητέρα, όπως ο Πλάτωνας τη θέλει, της φόρμας και του ήχου.

Έτσι ειδικά η σιωπή είναι κατάσταση κοσμική, κάτι πέρα από την ανθρωπολογία της αμφιβολίας, του φόβου, της αυταπάτης, της ψυχικής καταστολής. Δεν πηγάζει από το Υποκείμενο που αισθάνεται προδομένο από την ανεπάρκεια της ομιλίας ή φοβισμένο από την επικείμενη αποκάλυψή της. Δεν είναι η θέληση που αγωνίζεται να μιλήσει αλλά αποτυχαίνει. Δεν ξέρει τίποτε από τον κλειστό και τετελεσμένο ορίζοντα της ομιλίας. Η σιωπή δείχνει προς το μη νοητό του νοήματος, την εφήμερη και χειμαιρική προσπάθεια του τελευταίου να κερδίσει αυτάρκεια. «Οι λέξεις μετά την ομιλία φτάνουν στη σιωπή».(1)

Άγχος, φόβος, μοναξιά, όλες αυτές οι ανθρωπολογικές (σχετιζόμενες με το υποκείμενο) καταστάσεις δεν υπάρχουν στην κοσμική σιωπή. Γιατί ακόμη και αν υπήρχαν δεν θα είχαν προσβάσεις σε μια ετερότητα που θα τις αναγνώριζε, τις προθέσεις ενός υποκειμένου, και έτσι θα έσβηναν την ίδια στιγμή της γέννησής τους μέσα στην κοσμική ενότητα που μόνο για λίγο προφασίστηκε πως θα τις αποκάλυπτε από τον ορίζοντα. Η ψυχανάλυση της σιωπής, η πρόθεση να δανειστεί η σιωπή τη φόρμα της ομιλίας είναι αναπόφευκτα μια ανθρωπολογική ιδέα. Αυτό βέβαια δεν υπονοεί ότι είναι κατ' ανάγκη μια αρνητική ιδέα. Μια τέτοια θέση ζητά να στοχαστεί και να διαπιστώσει τα όρια της πρόθεσης αντικειμενικοποίησης της ψυχικής ζωής και της προσπάθειας προσέγγισης της ψυχοπαθολογίας μέσα από την ετερότητα της γλώσσας και των κατηγοριών και αρθρώσεων που η τελευταία συνεπάγεται. Δείχνει τα όρια της γλωσσικής, αντικειμενότητας αναπαράστασης, χαρακτηριστικής του μοντερνισμού, στην οποία η ψυχανάλυση φυσικά συμμετέχει.(2)

Η αποκρυπτογράφηση της αμφιβολίας, του φόβου, της απόγνωσης, της επιθυμίας, το διάβασμα της χειρονομίας και της γλώσσας του σώματος (γιατί γλώσσα;) πάσχουν απ' την ανεπάρκεια της έννοιας του υποκειμένου και της αναπαραστατικής αντικειμενότητας σκέψης (representation). Η ψυχανάλυση διαδέχεται τις πρακτικές και φόρμες της θρησκευτικής εξομολόγησης και κυνηγημένη από το όνειρο του Διαφωτισμού προσπαθεί να καθαρίσει και να αντικαταστήσει τα υπολείμματα ενός «θολού» και μυστηριώδους συμβολισμού, που ακόμη επικοινωνεί με την κοσμική σιωπή, με τις ειδικευμένες και διάφανες κατηγορίες της επιστημονικής παρατήρησης (ψυχιατρική, κλινική ψυχολογία, θεωρία της επικοινωνίας κ.λπ.). Αυτή είναι η ουσία του μοντερνιστικού εγχειρήματος.

Αλλά υπάρχει ακόμη κάτι άλλο σ' αυτό τον ανηφαπτό και αμφίσημο προσανατολισμό της μοντερνιστικής περιόδου, στην αντίληψη και ερμηνεία του σώματος στην κρυφή γλώσσα. Γιατί όλη αυτή η ερμηνευτική και σημειολογία της υποψίας της κρυμμένης σωματικής πρόθεσης φέρνει ένα δεύτερο κύμα αιχμαλωσίας και «τάξης» πέρα απ' εκείνο με το οποίο η γλώσσα ζητά να αντικειμενικοποιήσει τη σιωπή. Μια τέτοια ερμηνευτική δείχνει ότι η σημειολογία δεν είναι γλώσσα αυτή καθ'

(1) Words, after speech, reach into the silence, Four Quarters, στο T.S. Eliot, Collected Poems, London: HBJ (1970).

(2) Δες M. Heidegger, The Age of the World Picture, στο The Question Concerning Technology and Other Essays. New York: Harper (1977).

εαυτή αλλά διαλογισμός πάνω στη γλώσσα, τα σημεία και ο τρόπος που οι επιστήμες της γλώσσας θέτουν το πρόβλημα της οργανωτικής διάρθρωσης του νοήματος (για παράδειγμα στρουκτουραλισμός). Η Λακανική γλωσσική μετατροπή των φρούδικών ερμηνευτικών κατηγοριών της Συμπύκνωσης και Μετάθεσης σε Μεταφορά και Μετωνυμία φαίνεται να ερμηνεύουν μια θεατρική μεταφορά σε γλωσσικούς όρους και δείχνουν πως οι αφηρημένες κατηγορίες της επιστημονικής προδιάθεσης δεν έχουν άλλο τρόπο να μιλήσουν παρά μόνο μέσω της απομάκρυνσης από αυτό που προτίθενται να αναλύσουν και να καταγράψουν. Πέρα από τη γλωσσική αποξένωση μπορούμε να αισθανθούμε την αποξένωση που έρχεται σαν αποτέλεσμα των εννοικών και κατηγοριών των διαμορφωμένων επιστημών και της επιστημονικής παρατήρησης. Είμαστε πολύ μακριά από το χώρο της σιωπής.

Πώς είναι δυνατόν να ανακαλύψουμε τα αρχαιολογικά (με την έννοια βαθειά θαμμένα) υπολείμματα της σιωπής που υποτίθεται ότι συνιστούν την αυθεντική «φωνή» της τρέλας; Ο Derrida αμφισβητεί την προγραμματική δήλωση του Foucault να απελευθερώσει «τη στραγγαλισμένη και πνιγμένη φωνή της τρέλας» από τη συνειδητή και την τρομοκρατία της ψυχιατρικής. (3) Κάθε τέτοια προσπάθεια απελευθέρωσης της τρέλας με γλωσσικά μέσα είναι, ο Derrida επιμένει, καλά ενσωματωμένη στο χώρο του Λόγου (ο Foucault φυσικά το ξέρει), δεν μπορεί παρά να γίνει με τα όπλα και στο όνομα της ετερότητας του λόγου. Είτε το θέλουμε είτε όχι λειτουργούμε μέσα στους ορίζοντες και τις κατηγορίες ενός τέτοιου κόσμου. Δεν υπάρχει διαφυγή. Η άρνηση και επανάσταση ενάντια στην τυραννία του Λόγου (σα γλώσσα και ορθολογισμός) υπακούουν στις διαθέσεις του Λόγου, δεν μπορεί παρά να πραγματοποιηθούν με τα μέσα και τα όπλα του τελευταίου. Έτσι φαίνεται πως δεν υπάρχει δρόμος για τη σωστή παρά μόνο μέσα απ' τις αρθρώσεις και τις κατηγορίες της γλώσσας. (Είμαστε και εμείς φυσικά φυλακισμένοι σ' αυτό το χώρο και ούτε μπορούμε ούτε θέλουμε να μιλήσουμε, αφού αυτό είναι αδύνατο, για τη σιωπή της σιωπής παρά μόνο για ό,π θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι διαφεύγει το Νόμο της ομιλίας, για ό,π δεν είναι σιωπή στη συζήτηση για τη σιωπή).

Φαίνεται λοιπόν ότι μόνο με τη σιωπή η σιωπή κατακτάται, για να παραφράσουμε τον Eliot. Κι όμως του Αριστοτέλη ο επιτακτικός ορισμός του ανθρώπου σαν έλλογον ζώον παρακινεί να κοιτάξουμε πιο κοντά τη φύση της γλώσσας, τους πολλαπλούς και κρυμμένους δεσμούς της με τις προθέσεις, επιθυμίες, φόβους του υποκειμένου. Ακόμη και ο κεντρικός ρόλος της γλώσσας στη σύγχρονη κοινωνική σκέψη και φιλοσοφία προωθεί ένα τέτοιο εγχείρημα. Σ' αυτό το πνεύμα θα μπορούσαμε να στοχαστούμε και να αποδομήσουμε το σύμπλεγμα των εννοιών που μπορεί να απαρτίζουν τη σιωπή.

Έτσι η σιωπή σαν το αντίθετο της γλώσσας θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή σαν κοσμική σιωπή, χωρίς μορφές, κατηγορίες και αντικείμενα. Σαν τη μητέρα στο κείμενο του Τιμαίου είναι η ρέουσα μάζα, το αδιαφοροποίητο και σκοτεινό σκηνικό

(3) Δες J. Derrida, *Cogito and the History of Madness*, στο *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press (1978).

απ' όπου πηδούν οι διαφοροποιήσεις, οι αρθρώσεις και τα νοήματα της γλώσσας. Μοιάζει με το σκοτάδι που μόνο όταν αποσύρεται αφήνει να διαγράφονται τα όντα της καραυγής. Ίσως χρειαζόμαστε κάποιο άλλο όνομα για αυτή τη ρέουσα, αδιαφοροποίητη μάζα.

Αντιστρέφοντας τη συμβατική άποψη ο Italo Calvino στον Πάλομαρ (4) διερωτάται μήπως η γλώσσα δεν είναι παρά τα μικρά διαλείμματα της κοσμικής σιωπής. Στην ποιητική του πρόζα θα μπορούσαμε να φανταστούμε την ομιλία της σιωπής πίσω από τη σιωπή της ομιλίας. Η σιωπή τώρα σαν ο άλλος της ομιλίας ίσως είναι κάτι τελείως διαφορετικό. Είναι άφωνη γλώσσα, σκέψη που ακουμπάει σε ομόλογους διαχωρισμούς και αρθρώσεις με αυτούς της ομιλίας. Είναι κόσμος αποικισμένος με όντα, σχέσεις, σύνορα. Είναι η εγγενής άρθρωση της σκέψης, λόγος ενδιάθετος που δανειζόμενος τα μέσα της ομιλίας γίνεται λόγος προφορικός. (5)

Η ομιλία σα φωνική ενσωμάτωση της υποκειμενικής πρόθεσης είναι λοιπόν η μετατροπή της άηχης σκέψης σε ήχο. Οι όροι της μετατροπής δεν θέτουν σοβαρό πρόβλημα σ' αυτή την περίπτωση αφού υποτίθεται ότι ομιλία και σκέψη υπακούουν στην ίδια οργανωτική δομή. Η σιωπή όμως, σαν το μουγγό του σώματος που θέλει να μιλήσει αλλά δεν έχει φωνή είναι πάλι κάτι τελείως διαφορετικό. Ίσως είναι εδώ που κάποιος πρέπει να αναζητήσει το κοινό έδαφος με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο. Υπακούει αυτό το σώμα και οι προθέσεις του στις δικές του κατηγορίες και αρθρώσεις ή δανείζεται τη δομή της γλώσσας, της σκέψης και της ομιλίας. Η Λακανική ψυχανάλυση φαίνεται να προϋποθέτει κάτι τέτοιο.

Αναφερθήκαμε νωρίτερα στη μετατροπή της συμπύκνωσης και μετάθεσης (φροϋδική ερμηνεία των ονείρων) στους γλωσσικούς και σημειολογικούς όρους της μεταφοράς και μετωνυμίας. Αλλά και αν ακόμη το άφωνο σώμα δανείζεται τις κατηγορίες, τα μέρη και την οργάνωση της γλώσσας και της σκέψης παραμένει το ερώτημα των συνδυασμών που χρησιμοποιεί για να εκφράσει τα δικά του συμπλέγματα πόνου, άγχους, φόβου, συγκίνησης κ.λπ. Ίσως εδώ θα μπορούσε κάποιος να τοποθετήσει τη σημειολογία και ερμηνευτική θεωρία της ψυχοπαθολογίας, την αποκρυπτογράφηση και ερμηνεία ιδιωτικών-ατομικών ιστοριών ψυχικής απώθησης, ψυχών-σωμάτων που κυνηγημένα από την καταδικαστική και αμείλικτη συνείδηση κρύβουν τις «εσωτερικές τους προθέσεις» και συναισθήματα, είναι ανίκανα ή φοβισμένα να μιλήσουν.

Μια τέτοια ερμηνευτική της υποψίας πρέπει φυσικά να αναπτύξει τις αρχές (θεωρία) μέσω των οποίων τα βουβιά συμπώματα του σώματος γίνονται σημεία που ξανασυγκροτούν το κρυμμένο οδοιπορικό της διαταραχής και απώθησης. Εδώ γεννιέται το μεγάλο δίλημμα πως να παντρέψουμε το αφηρημένο με το συγκεκριμένο, τις γενικεύσεις της θεωρίας με τις ιδιομορφίες ατομικών ψυχών-σωμάτων. Είναι αυτή η ερμηνευτική γενικεύσιμη (βίαια) ή πρέπει κάθε φορά να ψάχνει το δρόμο

(4) Italo Calvino, Πάλομαρ. Αθήνα: Αστάρτη.

(5) Δες C. Castoriadis, The Sayable and the Unsayable: Homage to Maurice Merleau-Ponty στο *Crossroads in the Labyrinth*. Brighton: Harvester (1984).

της μέσα από τις μυριάδες συγκυρίες και λεπτομέρειες ατομικών ιστοριών; Γιατί τότε να έχουμε θεωρία; Γιατί όλη αυτή η φασαρία για την υπόγεια γλώσσα και την ψυχοπαθολογία της σιωπής;

Αλλά ποιά θα 'ταν η στάση μας εάν το σώμα έχει τις δικές του κατηγορίες και εκφράσεις που προϋπάρχουν εκείνων της γλώσσας και της σκέψης. Ο Bateson έγραφε ότι οι λέξεις δεν μπορούν να υπάρξουν έξω από τη σωματική έκφραση και χειρονομία, ακόμη και ο γραπτός λόγος φέρνει τα ίχνη του τονισμού, εκείνου του μέρους του ήχου που συμπληρώνει (δίνει χρώμα, ένταση) αλλά και υπερβαίνει τον αρθρωμένο ήχο. Έτσι το σώμα περνάει τη δική του αντίληψη πάνω στις λέξεις κα-ταδείχνοντας ταυτόχρονα τα όριά τους. Σύμφωνα μ' αυτόν τον οξυδερκή στοχαστή η χειρονομία, ο τονισμός, η έκφραση του σώματος αναδιπλώνονται πάνω στις σχέσεις των υποκειμένων (αγάπη, φόβος, αντιπάθεια κ.λπ.) παρά στην καταγραφή και ονομασία του κόσμου που είναι ίσως από τις κύριες λειτουργίες της γλώσσας.(6)

Χειρονομία λοιπόν και άναρθρος ήχος είναι μορφές έκφρασης που προϋπάρχουν και επιβιώνουν έξω από τους διαχειρισμούς της γλώσσας. Φέρνοντας τα σημάδια του ενστίκτου, οι εκφράσεις του σώματος δεν μπορούν να μανουβραριστούν κατά βούληση, τουλάχιστον όχι με τον ίδιο τρόπο όπως τα στοιχεία της γλώσσας. Ευγενικά λόγια, για παράδειγμα, μπορεί να διαψεύδονται από τη στάση και κίνηση του σώματος, ο τονισμός μιας έκκλησης μπορεί να την κάνει διαταγή. Η έκφραση του σώματος είναι επίσης, για να χρησιμοποιήσουμε τέτοιους όρους, γεωμετρική και θεατρική όχι φωνική και ψηφιακή (διπολική).

Μια τέτοια «γλώσσα» δεν είναι το αντίθετο της ομιλίας, βρίσκεται κάπου ανάμεσα στις κατηγορίες και διαχωρισμούς της γλώσσας και στη δεκτική, γενεσιουργή οντότητα της κοσμικής σιωπής. Κάθε μετατροπή ή μετάφραση στους όρους της ψυχοπαθολογίας απαιτεί επαγρύπνηση και μειοφροσύνη, συνείδηση ότι η γλώσσα και ομιλία επικοινωνούν με μέρος της σιωπής. Διαφορετικά η βία και η τρομοκρατία της ομαλοποίησης (normalization) και του διευθετικού και συχνά κρυμμένου επισημονικού αυταρχισμού, που ο Foucault τόσο επιδέξια μιλάει είναι επικείμενος.(7)

Υπάρχουν λοιπόν σημαντικές διαφορές μεταξύ της μη ομιλίας ή της απόφασης να μη μιλήσω απ' τη μια μεριά και της αδυναμίας να μιλήσω απ' την άλλη, μεταξύ σιωπηλής ομιλίας (σκέψης) και της κοσμικής σιωπής που εδώ έχουμε περιγράψει σαν την προϋπόθεση της γλώσσας, της ομιλίας, της φόρμας. Έτσι λοιπόν κάθε ανάγνωση του κόσμου που στηρίζεται σε μια καθιερωμένη επιστήμη η γνώση (ψυχολογία, αισθητική κ.λπ.) που καθορίζει την αλυσίδα των συμπτωμάτων με τις υποτιθέμενες γενεσιουργές τους αιτίες, τα σημειώνοντά με τα σημαινόμενα, θα έκανε καλά να αναζητήσει το χορό των τεσσάρων ειδών της σιωπής, πως προϋποθέτουν, αρνούνται ή ενισχύουν το ένα το άλλο. Γιατί ακόμη κι αν δεν έχουμε άλλο τρόπο να μιλήσουμε για τη σιωπή παρά μόνο μέσα από τη γλώσσα και ομιλία, είναι παρ'

(6) Δες G. Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine (1972).

(7) M. Foucault, *Madness and Civilization*. London: Tonstock (1967).

όλα αυτά σημαντικό να αμφιβάλλουμε και να υποπευδύμαστε για κείνα τα κομμάτια της σιωπής μου μένουν ανείπωτα, που διαφεύγουν τα επινοημένα σχήματα και κατηγορίες της ερμηνείας. Κάθε φορά που σηκώνω το βλέμμα μου από τη σελίδα ο κόσμος αποκαλύπτεται ευρύτερος απ' τη γλώσσα, έγραφε ο Italo Calvino,(8) και ο επιφανής ψυχαναλυτής Winnicott μιλάει για την άποψη ύπαρξης και έκφρασης του ασαφούς, του μη νοητού κι ακόμη του ανόητου.

Ένας τέτοιος παρόμοιος προβληματισμός σ' αυτόν που έχουμε αναπτύξει δεν χρειάζεται φυσικά να παραμείνει στο χώρο της ψυχοπαθολογίας. Ένα μεγάλο μέρος της (μετα)μοντέρνας αισθητικής και φιλοσοφίας κινείται σε ανάλογους χώρους και προβληματισμούς.(10) Στο βιβλίο του Derrida που αναφέρουμε υπάρχει μια έξοχη ανάλυση για το θέατρο του Antonin Artaud και την επιθυμία του τελευταίου να διαβεί πέρα απ' τις συμπώσεις και απλήψεις του καθιερωμένου θεάτρου, εκεί όπου σιωπή και σώμα, κίνηση και πρόθεση στρέφονται και αγκαλιάζουν το ένα το άλλο. Ο Heidegger, ο πρώτος ίσως σύγχρονος φιλόσοφος που ζήτησε να διαβεί πέρα από την έννοια του υποκειμένου, όπως αυτή τέθηκε από τον Καρτέσιο και εντεύθεν, θεωρεί την ποιητική γλώσσα σαν την αληθινή διάσταση της γλώσσας και την πεμπουσία του ανθρώπου (ο οίκος του Είναι).(11)

Η ποιητική γλώσσα είναι, σύμφωνα με τον Heidegger, κάτι ευρύτερο και ουσιαστικότερο της τεχνικής αντίληψης της γλώσσας, όπως αυτή τίθεται και επιβιώνει στη μετα-γλώσσα της σύγχρονης φιλοσοφίας και επιστήμης. Μια τέτοια ποιητική διάσταση αγκαλιάζει σκέψη, σώμα, ομιλία και γλώσσα σ' ένα ακατάπαυστο αγώνα και χορό να μιλήσει το αμίλητο, να κατανοήσει και να ονομάσει το ακατανόητο διαβαίνοντας κάθε φορά πέρα και λέγοντας κάτι παραπάνω απ' τις συμβάσεις της καθημερινότητας και τα αποστασιοποιημένα και τεχνητά νοήματα της μετα-γλώσσας των επιστημών. Έτσι νοούμενη η γλώσσα προϋποτίθεται και προϋποθέτει τη σιωπή. Γλώσσα και σιωπή υπάρχουν μέσα και χάρη στην απουσία της μιας απ' την άλλη.(12)

Σαν σύνοψη των ερωτημάτων και αποριών σ' όσα έχουμε πει δίνουμε την τελευταία λέξη στον Italo Calvino και τα εναγώνια ερωτήματα του κυρίου Πάλομαρ: «Ο κύριος Πάλομαρ εξακολουθεί να ελπίζει ότι η σιωπή περιέχει κάτι περισσότερο απ' όσα η γλώσσα μπορεί να πει. Αν όμως η γλώσσα είναι πραγματικά ένα τέρμα (13) στο οποίο τείνει να καταλήξει οπωσδήποτε υπάρχει στον κόσμο; Ή αντίθετα αν όλα γύρω μας είναι μονάχα γλώσσα, ήδη από τη γέννηση του κόσμου; Στο σημείο αυτό η αγωνία κυριεύει τον κύριο Πάλομαρ».

(8) Italo Calvino, *Nar jag lyfter blicken fran sidan*. *Dagens Nyheter*, 29 Sept. 1985.

(9) D. Winnicott, *Playing and Reality*. London: Tavistock (1971).

(10) Σ. Σόνταγκ, *Η Αισθητική της Σιωπής*. Αθήνα: Νεφέλη (1983) και J. Derrida, *Writing and Difference*.

(11) M. Heidegger, *On the Klay to Language*. New York: Harper and Row (1971).

(12) J. Derrida, *Of grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press (1976).

(13) Δική μας υπογράμμιση.